

УДК 37.012:005

ГАННА ЛЕБЕДИНЕЦЬ

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, м. Київ

ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ НАУКОЮ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється проблема управління науково-дослідницькою діяльністю. Проаналізовано державну політику у галузі вищої освіти.

Ключові слова: управління, наука, педагогічна освіта, науково-дослідницька діяльність

Постановка проблеми. Проблема управління наукою в системі вітчизняної педагогічної освіти потребує ретельного вивчення, оскільки стан глибокої кризи, охопив усі сфери буття українського суспільства і вкрай негативно позначився на розвитку вітчизняної науки, що знайшло свій вияв у втраті нею передових позицій у світі.

Управління наукою та науковим знанням не є принципово новим для української науки. Воно є предметом дослідження видатними науковцями цілих епох розвитку суспільства та науки: В.І. Вернадського, Г.М. Доброва, Б.Є. Патона, О.С. Онищенко, Б.А. Маліцького та ін. Сучасне осмислення цієї проблеми актуалізується у зв'язку з перетворенням наукового знання в сутнісну характеристику інформаційного суспільства.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел, історико-педагогічних праць, архівних матеріалів розкрити проблему управління наукою в системі вітчизняної педагогічної освіти в Україні у другій половині ХХ століття (60 – 90-ті роки).

Виклад основного матеріалу. Вища освіта в Українській РСР здійснювалася в інститутах, університетах, академіях, інших навчальних закладах, віднесених до ВНЗ. Серед головних завдань вищого навчального закладу є здійснення наукової і науково-технічної діяльності, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, а також їх атестація. Саме тому державна політика у галузі вищої освіти спрямовувалася на: підготовку висококваліфікованих спеціалістів з ґрунтовною теоретико-прикладною підготовкою; підвищення їх кваліфікації; виконання науково-дослідних робіт; підготовку науково-педагогічних кадрів [2].

Управління наукою, як організованою системою, як відомо, зводиться до оптимізації її структури і функцій для підвищення її ефективності, чи коефіцієнта корисної дії системи. Для реалізації цього завдання управління вирішує функції керівництва, планування, контролю, регулювання. Під керівництвом розуміють перш за все вибір цілей і критеріїв розвитку системи. Під плануванням – вибір найкращого шляху до цілі з дотриманням обраних критеріїв. Контроль підтримує заданий ритм руху, а регулювання забезпечує зміну цього режиму згідно з умовами, що змінюються.

У листопаді 1960 року колегія МО України затвердила проект Положення про Міністерство освіти, яке було затверджене Радою Міністрів УРСР у 1962 році. Основною метою діяльності Міністерства було: забезпечення виконання директив і розпоряджень Радянського уряду і партії у галузі народної освіти, забезпечення реалізації головного завдання радянської школи – всебічного і гармонійного розвитку людської особистості, систематичного підвищення рівня загальної й політехнічної освіти, підготовки учнів до життя й суспільно корисної праці, проте Міністерство освіти не брало участь у виробленні освітньої політики, не здійснювало визначення стратегічних напрямів розвитку галузі. Передусім Міністерство лише виконувало завдання та плани, визначені партійним керівництвом. Ідеологічна робота Міністерства також не була нормативно закріплена.

Міністерство освіти було республіканським міністерством УРСР і підпорядковувалося у своїй діяльності безпосередньо Раді Міністрів Української РСР. Йому також підпорядковувалися: обласні, Київський та Севастопольський міські відділи народної освіти;

Київський та обласні інститути удосконалення вчителів; науково-дослідні інститути педагогіки та психології; 33 педагогічні інститути із заочними та вечірніми відділами, загальнонауковими факультетами, навчальними майстернями.

У Міністерстві УРСР освіти працювала колегія в складі міністра (голови), його заступників і керівних працівників Міністерства. Колегія на своїх засіданнях розглядала виконання постанов партії і уряду, найважливіші питання навчально-методичної, науково-дослідної, ідейно-виховної та господарсько-фінансової роботи органів народної освіти, науково-дослідних і педагогічних інститутів та ін. Рішення колегії проводилося в життя наказами міністра [6].

Планування науково-дослідних робіт в Міністерстві освіти УРСР здійснювалося у відповідності з загальнодержавною системою планування наукових досліджень з урахуванням встановлених для республіки і галузі видів планів, а також із врахуванням перспектив розвитку галузі освіти.

Однією з важливих сторін здійснення реформи загальноосвітньої та професійної школи, а також процесу перебудови вищої і середньої спеціальної освіти було використання досягнень педагогічної і педагогічної науки, впровадження їх результатів в практику народної освіти. Наукові дослідження, що розроблялися в педінститутах були засобом підвищення кваліфікації викладачів, сприяли вирішенню актуальних проблем народного господарства. Багатопрофільний характер педагогічних інститутів створював можливості для найбільш повної участі у вирішенні важливих питань економічного і культурного розвитку суспільства.

Ефективність планування наукових досліджень і розробок передбачала охоплення цією роботою всіх рівнів системи планування. На народногосподарському рівні одним із вирішальних було завдання вибору проблем, які визначали науково-технічний прогрес. На галузевому рівні в системі освіти удосконалення механізму планування підпорядковане своєчасній підготовці, вибору і рішенню проблем, які охоплювали розвиток і організаційні питання народної освіти республіки.

Ураховуючи змістову сторону галузевого плану наукових досліджень, тобто його спрямованості не тільки на галузь освіти, але й на інші галузі народного господарства, він затверджувався після прийняття союзних і республіканських програм, планів АН СРСР, АН УРСР і Міносвіти СРСР. В розділах перспективного плану наукових досліджень галузі вказувалося, що проблема, тема чи завдання ,були складовою частиною союзного (республіканського) плану і планів академічних інститутів. Планування здійснювалося виходячи з основних завдань науково-дослідницької роботи вищих навчальних закладів: участь в розробці теоретичних питань, проблем народного господарства, створення підручників і навчальних посібників, виконання робіт науково-методичного характеру, підготовка докторських і кандидатських дисертацій і т.п.

Важливу роль в координації фундаментальних теоретичних досліджень, які проводилися у вузах, відігравали Академія наук СРСР, Академія наук УРСР, АПН СРСР. Роль педвузів республіки в науковій діяльності зростала в залежності від питомої ваги фундаментальних праць в галузевому плані досліджень, результати планування залежали від урахування спеціалізації вузів, організації взаємодії всіх виконавців, працюючих в одному напрямку та наявності головних центрів.

Планування держбюджетної тематики передбачало видачу тем-завдань, погоджених заздалегідь із зацікавленими відомствами чи мобілізацію зусиль учених на виконання напрямів, які координувалися з АН СРСР, АН УРСР, АПН СРСР.

Розробка п'ятирічних планів здійснювалася при безпосередньому контакті Міністерства освіти УРСР з Радою з координації наукових досліджень із педагогічних наук в СРСР при АПН СРСР, науковими радами Академії наук республіки з проблем природничих, технічних і суспільних наук.

Педагогічні інститути представляли пропозиції до плану розробки НДР, що були за своїм характером інформаційними заявками. Форма, з якої представляються пропозиції, відображала: напрям наукового дослідження; проблему, тему, з якої планувалося проводити розробку; завдання дослідження; склад виконавців (кафедра, лабораторія, науковий керівник,

виконавці); попереднє узгодження тематики з відповідними підрозділами АН СРСР, АН УРСР, провідними організаціями.

У Міністерстві освіти республіки проводилася обробка пропозицій відповідно до потреб в науковому забезпеченні республіки, галузі, пропозиції зіставлялися з завданнями, отриманими для розробки по державними планам розвитку народного господарства, по республіканським науковим програмам. Завдання суворо розподілялися за галузями наук і узгоджувалися із відповідними республіканськими координаційними радами. Основними документами, які визначали організаційно-правовий статус наукової діяльності вузів та організаційну структуру науково-дослідницьких підрозділів були:

Положення про вищі навчальні заклади СРСР;

Положення про науково-дослідну роботу в вузах;

Типове Положення про завод-втуз;

Типове Положення про проблемну науково-дослідну лабораторію вузу.

Типове положення про галузеву науково-дослідну лабораторію вузу СРСР.

Вся науково-дослідницька робота у вузах виконувалася у відповідності з планом, який розглядався Радою вузу і затверджувався ректором.

Покращення планування та управління у вузах безпосередньо пов'язувалося з удосконаленням фінансування науково-дослідницьких робіт. Держбюджетне фінансування складало тільки близько 22% від загального обсягу фінансування. Велика частина коштів вузів – надходження за рахунок госпдоговорів. Хоча у великих наукових закладах інших систем держбюджетне фінансування науково-дослідницьких робіт складало не менше половини всього об'єму. Крім того, кошти, які виділялися вузам із держбюджету за цільовим призначенням, і штати для проведення дослідницьких робіт могли використовуватися тільки науково-дослідницькими інститутами, конструкторськими бюро і проблемними лабораторіями вузів. Для наукової роботи кафедр, де проводилася основна маса досліджень, кошти цільового призначення взагалі не виділялися.

Крім цього, велике значення для підвищення ефективності НДР у вузах мала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по підвищенні ефективності роботи наукових організацій і прискоренню використання в народному господарстві досягнень науки і техніки» від 24 вересня 1968 р. В цьому документі відображені шляхи усунення недоліків в роботі науково-дослідних установ і вузів, накреслені конкретні заходи для прискорення темпів науково-технічного прогресу. Однією з основних завдань, які стояли перед міністерствами та відомствами при реалізації постанови, - перегляд і упорядкування мережі вузівських наукових підрозділів і установ, суворе правове регламентування їх діяльності.

За 1960-1965 рр. відбувалася реорганізація системи освіти на основі Закону «Про зміцнення зв'язків школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Радою Міністрів УРСР було затверджено положення, які регламентували діяльність загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, а також органів управління навчальними закладами.

9 травня 1963 року ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР прийнято постанову № 533 «Про заходи по дальшому розвитку вищої і середньої спеціальної освіти, покращенню підготовки і використанню спеціалістів» в якій відзначався збільшений набір у вищі і середні спеціальні навчальні заклади молоді, що мала досвід роботи у різних галузях народного господарства і культури, значний розвиток вечірньої і заочної освіти, нераціональне використання спеціалістів із вищою освітою. Даною постановою планувалося забезпечити прискорену підготовку вчителів у педагогічних інститутах: для загальноосвітніх шкіл підготовка проводилася за однією спеціальністю з чотирирічним строком навчання; для малокомплектних шкіл – за двома спеціальностями з п'ятирічним строком навчання [5, арк. 2, 3]. В 1960/61 н. р. в школах республіки працювало 356442 вчителів, з них: 141232 або 39,7% – з вищою освітою; 66334 або 18,6% – з незакінченою вищою; 127900 або 35,8 % – з середньою педагогічною; 15996 або 4,5% – загальною середньою; та 4900 або 1,4% – із незакінченою середньою освітою [3, арк. 183].

Значна увага приділялася забезпеченню вищих навчальних закладів викладачами, які мали вчений ступінь. Її результатом стало зосередження у ВНЗ 45% усіх наукових кадрів республіки та більше половини докторів і кандидатів наук. Наприклад, за 1960-1963 рр. серед викладачів педагогічних інститутів 13 захистили докторські, а 151 – кандидатські дисертації, внаслідок чого поліпшився якісний склад педінститутів. Міністерство освіти відзначало, що «в Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького кількість висококваліфікованих викладачів, які мають вчений ступінь або звання становить 44% від усієї кількості викладачів, у Кримському 43%». Інші ВНЗ відчували гостру нестачу таких кадрів. Так, «у Слов'янському педінституті з 59 викладачів, що працювали в інституті лише 4 мали вчені ступені. У Горлівському педінституті іноземних мов із 96 викладачів – 5 викладачів з вченими ступенями або званнями, а на двох провідних кафедрах – англійської й французької мови – працював лише один доцент» [4, арк. 127]

Етап 1966-1990 рр. є одним із складних і суперечливих. У політичному житті республіки він характеризувався як етап розгорнутого будівництва «суспільства розвиненого соціалізму». У межах даного етапу – в 1985-1991 рр. – відбувалася «перебудова», яка проголошувала в управлінні демократизацію і гласність [1].

Державна політика в галузі освіти України здійснювалася з метою підготовки високоосвічених, всебічно розвинених громадян, вихованих на ідеях марксизму-ленінізму, фізично здорових, здатних успішно працювати в різних галузях господарського і соціально-культурного будівництва, брати активну участь у громадській і державній діяльності УРСР [7].

У досліджуваний період відбувалася реорганізація в державному управлінні. Насамперед, це зміна статусу Міністерства освіти, яке 6 серпня 1966 р. відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР, перетворилося із республіканського у союзно-республіканське Міністерство освіти УРСР. Цього ж року було ліквідовано Державний комітет Ради Міністрів УРСР з координації науково-дослідницьких робіт.

Міністерство освіти УРСР, органи управління освітою Рад депутатів трудящих та підвідомчі їм установи освіти (загальноосвітні школи, дитячі дошкільні, позашкільні та інші установи освіти), науково-дослідні інститути педагогіки та психології, педагогічні інститути і педагогічні училища та інші підвідомчі установи й організації становили систему Міністерства освіти УРСР [8].

Міністерство освіти УРСР здійснювало свою діяльність через обласні, міські та районні відділи народної освіти. Відділи народної освіти виконавчого комітету обласної, міської (міста республіканського підпорядкування) Ради народних депутатів відповідно до законодавства Української РСР утворювалися обласною, міською (міста республіканського підпорядкування) Радою й підпорядковувалися у своїй діяльності як Раді і її виконавчому комітетові, так і Міністерству освіти УРСР. Основними функціями відділів народної освіти були: забезпечення загальної обов'язкової середньої освіти молоді, підвищення якості навчання; забезпечення дошкільного й позашкільного виховання; зміцнення навчально-матеріальної бази навчально-виховних закладів, а також матеріальної бази трудового навчання й виховання школярів; впровадження наукової організації праці, забезпечення підвідомчих навчально-виховних закладів кваліфікованими кадрами, створення умов для найкращого використання знань і досвіду працівників та закріплення кадрів.

Слід зазначити, що в досліджуваний період рівень управління наукою і освітою не відповідав тогочасним вимогам. У зв'язку з чим, ЦК партії й урядом країни були намічені заходи щодо перебудови управління народною освітою, а також передбачалося розширення повноважень республіканських органів управління освітою в керівництві всіма ланками народної освіти, розвитку наукової діяльності, підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів, зміцненні матеріально-технічної бази, прогнозуванні й довгостроковому плануванні розвитку народної освіти [9].

Висновки. Аналіз архівних джерел і науково-педагогічної літератури є свідченням того, що в досліджуваний період відбувався подальший розвиток і вдосконалення системи освіти республіки, позитивною стороною якої було підвищення ефективності НДР у вузах, вдосконалення системи управління наукою, можливість підвищення кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Жабенко О.В. Особливості й тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946 – 2001 рр.). Дис. ... канд. наук, 25. 00. 01 – теорія та історія державного управління, - К., 2003 - 200 с.
2. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К.: Рад. шк.1959. – 33 с.
3. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів УРСР та ЦК КПУ з питань народної освіти. – ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3045, арк.161, 163, 165.
4. Накази Міністра освіти УРСР та його заступників з питань основної діяльності. – ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.4054.
5. Постанови та розпорядження ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР. – ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр.3670, арк. 2,3.
6. Про затвердження Положення про Міністерство освіти Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 4 січня 1962 р. №12 // Зб. постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К.: Держполітвидав УРСР, 1962. – №1. – Ст. 10.
7. УРСР Закон «Про народну освіту» // Відомості Верховної Ради УРСР. – К.: Політвидав України, 1974. – №28. – Ст.233.
8. Про затвердження Положення про Міністерство освіти УРСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 травня 1969 р. № 38 // Зб. постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К.: Вид-во політ. літ-ри, 1969. – №6. – Ст. 70.
9. Завдання партійних організацій республіки по здійсненню перебудови середньої і вищої школи відповідно до рішень лютогового (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС: Доповідь члена Політбюро, секретаря ЦК КПУ Ю.Н.Ельченка на квітневому Пленумі ЦК КПУ // Радянська освіта.1988. – 9 квіт. – № 30(3835).

Стаття надійшла до редакції 08.02.2015 р.

ЛЕБЕДИНЕЦ А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, Украина

ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ НАУКОЙ В СИСТЕМЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье освещается проблема управления научно-исследовательской деятельностью. Проанализирована государственная политика в области высшего образования.

Ключевые слова: управление, наука, педагогическое образование, научно-исследовательская деятельность

LEBEDYNETS G.

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Ukraine, Kiev

THE PROBLEM OF MANAGEMENT OF SCIENCE IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION

The article deals with the problem of management of research work. The state policy in the field of higher education is analyzed. The management of science has a complex structure. We distinguish three levels: national, sectoral and level of separate scientific organizations. At all levels the management is carried out by setting goals, developing criteria of efficiency, arranging and coordinating the interaction of comparatively independent parts and combining them into the single system, allocating resources, defining organizational forms and structures, differentiating areas of competences and responsibilities, making and implementing decisions concerning appropriate relevant issues based on feedback.

The main difference of university researches is their inseparable connection with the targets of high school - the preparation of highly qualified specialists. Therefore, all research works, first of all, contribute to the educational process, and secondly, meet the graduate profile on the subject.

Key words: management, science, teacher education, research work